Тетяна Чернявська

Період Гетьманату за документами Держархіву Харківської області

На сучасному етапі побудови незалежної Української Держави набуває нового змісту історична пам'ять нашого народу, спостерігається значне зростання інтересу науковців, громадськості до маловивченних сторінок української історії, до об'єктивного висвітлення історичних подій на підставі вивчення архівних документів.

Однією із таких маловивчених сторінок історії, на наш погляд, є події 1918 р. на Харківщині, пов'язані з правлінням гетьмана Павла Скоропадського і створенням Української гетьманської Держави. Документи цього періоду, які знаходяться на зберіганні в Державному архіві Харківської області, практично не вивчені науковцями та дослідниками, навіть більшість архівістів не мала до недавнього часу повного уявлення про склад і зміст цих документів.

У зв'язку з відзначенням видатних подій Української революції 1917-1921 рр. в архіві було проведено значну роботу по виявленню документів періоду гетьманської держави. Ці документи утворилися в результаті діяльності організацій та установ, які існували і діяли в Харкові і на території Харківської губернії. Кількість цих документів невелика, але вони дають можливість дослідникам об'єктивно вивчити деякі проблеми і події того часу, які відбувалися на Харківщині. Документи цього періоду відклались в таких архівних фондах; фонді Канцелярії старшого фабричного інспектора Харківської губернії (ф.922), Харківського губернського розпорядчого комітету (ф.33), Харківського губернського у військовій повинності присутствія (ф.21), Харківської митниці (ф.84), у фонді Ради Харківських обласних кооперативних з'їздів (ф.Р-4821), Ради товариства антрацитових підприємств Донецького басейну «Антрацитсоюз» (ф.Р-891) та ін. До їхнього складу входять: копії постанов, циркуляри та інструкції, які надсилалися центральними установами місцевим установам. Наприклад, циркуляри Департаменту митних зборів митним установам, у тому числі і Харківській митниці, циркуляри фабрично-заводського департаменту старшому фабричному інспекторові Харківщини та ін.; обіжники вищестоящих місцевих установ нижчестоящим місцевим установам: обіжники Харківського губернського старости повітовим старостам і начальникам варти Харківщини та ін., проекти статутів і законів, а також копії законів, які було затверджено за часи правління гетьмана; копії договорів і витяги з договорів. Наприклад, витяг з договору, який було укладено 12 червня 1918 р. в м.Києві між Українською Державою та Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою, копія договору, який було укладено 5 вересня 1918 р. в м. Києві між Українською Державою та урядом Всевеликого війська Донського та ін.

До складу цих документів входять також протоколи засідань правління Ради крайових кооперативних з'їздів та Харківського обласного кооперативного з'їзду від 19-21 травня 1918 р., доповідні записки представників харківських обласних кооперативних установ про стан кооперації на Харківщині, положення про комітет по розподілу донецького палива, тимчасові правила розподілу твердого мінерального палива Донецького басейну, різне листування та ін.

Особливу увагу привертають друковані видання того часу. Це, перш за все, грамота «До всього українського народу» гетьмана П.Скоропадського і Закони про тимчасовий державний устрій України, які були опубліковані 29 квітня 1918 р. А також газета «Державний вісник» № 73 від 22 листопада 1918 р., де опублікована грамота гетьмана всієї України до громадян-хліборобів, накази гетьмана та закони, які були ним затверджені в листопаді 1918 р.

Як на наш погляд, наявність таких друкованих джерел в обласному архіві має важливе значення, тому що вони дають змогу дослідникам, не звертаючись до центральних архівів, ознайомитись з законами, наказами, постановами, які були прийняті за часи правління гетьмана.

У фонді Ради харківських крайових кооперативних з'їздів (ф.Р-821) зберігається також декілька номерів інших газет того періоду: «Народная мысль»; «Русский голос», «Киевская мысль», «Возрождение», «Русская жизнь», «Южный край», «Новости дня».

Ці номери газет містять важливу інформацію про економічний стан Української Держави, про взаємини з Росією, Німеччиною та іншими державами, воєнну хроніку тих часів та ін.

Архівні документи доцільно умовно поділити на кілька тематичних груп. По-перше, це група документів, яка висвітлює питання, пов'язані з економічним станом Харківської губернії на той час. На підставі вивчення цих документів можна зробити висновок про складне становище, яке склалось в промисловості, сільському господарстві. Складним було і становище робітників промислових підприємств, службовців міських установ. Так, в жовтні 1918 р. на засіданні Ради делегатів Союзу робітників Харківського міського громадського самоврядування комісією було складено відозву до населення, де йшла мова про тяжке матеріальне становище робітників на всіх міських підприємствах та установах у зв'язку з несвоєчасними виплатами зарплати протягом багатьох місяців. До відома, 19 листопада 1916 р. гетьман затвердив закон, який було схвалено Радою Міністрів, «О прибавке к содержанию служащим государственных учреждений» (документ російською мовою). Урядом вживалися також заходи по виведенню промислових підприємств із того скрутного становища, в якому вони опинилися. Велика увага приділялась і Харківському регіону. Так, наприклад, у відношенні фабрично-заводського департаменту до старшого фабричного інспектора Харківщини від 15 жовтня 1918 р. йшла мова про створення міжвідомчої комісії з представників Міністерств шляхів, фінансів, торгу і промисловості, державного контролю та Харківського паротягобудівельного заводу для вироблення цін на вагони і паротяги, які постачав ХПЗ. У відношенні старшого інспектора Харківщини інспектору авіації на Україні — про підприємства, які можуть обслуговувати потреби української авіації. Є список цих підприємств.

В серпні 1918 р. була розіслана інструкція за підписами товариша міністра торгу і промисловості і міністра праці фабричним інспекторам, у тому числі і харківському, по догляду за виконанням законів по охороні праці на підприємствах підлеглих нагляду фабричної інспекції.

© Т. Чернявська

Складне економічне становище Харківщини ускладнювалося ще й тим, що в Харкові і майже на всій території Харківської губернії знаходилися німецькі війська. Місцевим органам і, в першу чергу, Харківському губернському розпорядчому комітету, приходилося займатися розміщенням військових частин в губернії, забезпеченням їх галивом, фуражем, освітленням, ремонтом приміщень. В фонді цього комітету (ф.33) збереглося чимало документів, які інформують про роботу комітету в цьому напрямку.

Серед документів цього періоду слід виділити групу документів, які висвітлюють питання, що пов'язані з Донецьким вугільним басейном. У фонді Ради товариства антрацитових підприємств донецького басейну «Антрацит — союз» (ф.Р-891) зберігається копія договору про спільне регулювання питань відносно Донецького басейну, який було складено 5 вересня 1918 р. в місті Києві між Українською Державою та урядом Всевеликого війська Донського; тимчасові правила по розподілу донецького твердого мінерального палива, в яких йшла мова про визначення цін на це паливо, відміну державної монополії на торгівлю донецьким паливом, про норми розподілу палива між споживачами, про створення Доно-Української комісії по паливу з місценаходженням в Харкові.

Як відомо, економіка України, і особливо Харківського регіону, була тісно пов'язана з економікою Росії. Тому слід виділити також групу документів, які містять інформацію про взаємовідносини з Росією, і ті проблеми, які виникли на той час і які необхідно було вирішувати. Так, наприклад, на нараді Київського бюро «Углесоюза», яка відбулася 17 травня в м. Києві обговорювалося питання про юридичний статус товариств; правління яких на той час знаходилися в межах Великоросії. Було прийнято постанову «обратиться к правительству Украинской державы с просьбой подтвердить в порядке верховного управления, что все акционерные общества и товарищества, промышленные и торговые предприятия коих находятся в пределах Украины, а правления в пределах Российской республики, правомочны продолжать их деятельность на основании их уставов и договоров» (документ російською мовою, зберігається в фонді Правління товариства власників кам'яновугільних підприємств донецького басейну «Углесоюз» (ф.Р-892). На цій нараді обговорювалося також питання про майно підприємств, одна частина якого знаходилася в межах Української Держави, а друга — Російської Республіки.

Актуальним на той час було і питання про пропуск товарів через російський та український кордони, про правило ввозу російських державних кредитових білетів на територію Української Держави, про оплату митом великоруських товарів та ін. Багато документів, які містять інформацію по вищевказаним питанням, зберігаються у фонді харківської митниці (ф.84).

Значна група документів, яка зберігається в фонді Ради Харківських обласних кооперативних з'їздів (ф.Р-4821) висвітлює питання пов'язані з розвитком кооперативних установ на Харківщині, з відкриттям в Харкові Харківського відділення Українського народного кооперативного банку та ін.

Також слід виділити групу документів про формування Української армії, створення її частин і розміщення їх на території Харківської губернії, наприклад, про формування авіаційних частин, формування окремої Сердюцької дивізії, «в яку повинні бути покликані сини заможних хліборобів-землевласників», про вживання заходів до осіб, які ухиляються від військової повинності, про задоволення претензій козаків колишньої Російської армії, про осіб, яких треба було занести в призивні списки та ін. Ці документи зберігаються у фондах Харківського губернського розпорядчого комітету (ф.33), Харківського губернського V військовій повинності присутствія (ф.21) та ін.

Сподіваємося, що вищеназвані документи зацікавлять дослідників і будуть важливим джерелом при вивченні питань, пов'язаних з утворенням Української гетьманської Держави.

Сергій Єсюнін

Проскурівський повітовий варто-охоронний курінь (1918 р.)

З початку квітня 1918 р. Військове Міністерство УНР та Генеральний штаб почали впроваджувати в дію новий план організації армії на основі територіального набору. Постійна регулярна армія мала зайняти місце народної міліції. Українські політичні й військові кола нарешті переконалися, що наймані та випадково формовані добровільні відділи не можуть замінити регулярної армії.

У вищезгаданому плані провідна роль відводилася губернським та повітовим комендатурам, які б відповідали не тільки за призов на військову службу і формування нових частин, а також були б у змозі контролювати рух військ та взаємини військової влади і населення. Для посилення дієздатності комендатур, при них формуються військові підрозділи — охоронні сотні. Саме ці сотні відіграли провідну роль у встановленні ладу і спокою у регіонах України після бурхливого 1917 р. Особливе значення охоронні сотні набули за часів Української Держави, ставши гарантом правопорядку у віддалених від столиці містах і повітах.

Однією з перших на Україні була організована сотня в Проскурові (нині м.Хмельницький). Згідно з наказом Подільського Губернського коменданта, Збручанська січова сотня перейменовується з 1 квітня 1918 р. в Проскурівську повітову охоронну сотню при повітовому комендантi. Сотенним затверджено Червінського, який вже мав досвід служби у Січовому стрілецтві. 16 квітня «для наведення порядку у м. Проскурові» повітовий комендант видає наказ №14: «...виставити пости козаків охоронної сотні на переїздах та задержувати всі підводи, котрі везуть з Проскурова майно, не маючи на це документів... Виставити пости біля комендатури та міського гарматного складу». З 20-го квітня

© С. Єсюнін